

د «بهرنیو هېوادونو ته د افغانانو کډوالي؛ عوامل، پایلې او حل لارې» تر عنوان لاندې د ملي کنفرانس یوه لنډه معرفي

دوکتور مصباح الله عبدالباقي^۱

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4224-2339>

DOI: 10.64104/v10.Issue.17.n1.2025

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه اجمعين وبعد.

کډوالي او خپل ټاټوبي پرېښودل یوه داسې پېښه ده چې بشریت ورسره له پیل څخه بلد دی، همېشه خلک له یو ځای څخه بل ځای ته کډه شوي دي، د کډوالۍ دا پدیده خو په هغه وختونو کې ډېره عادي او ساده وه کله چې د هېوادونو ترمنځ سرحدونه ډېر په جدي توګه نه مراعت کېدل، په هغو وختونو کې به خلک له یو ځای څخه په ډېرې اسانۍ بل ځای ته کډه کېدل او هلته به یې سکونت غوره کاوه، خو له کوم وخت څخه چې د قوم - دولت (Nation-state) د نظریې پر بنسټ هېوادونه رامنځته شول، او د دې نظریې یو بنسټیز اصل ټاکلي ځمکني سرحدونه و، په دې معنی چې دا نظریه د هر ملت لپاره یوه ټاکلې جغرافیایي ټوټه ټاکي چې دولت هلته خپل ملي حاکمیت تطبیق کړي، نو د قوم - دولت د نظریې پر بنسټ د هېوادونو د رامنځته کېدو وروسته د کډوالۍ قضیه ستونزمنه شوه، ځکه د هرې جغرافیې اوسېدونکي مشخص شول، او د هرې سیمې وګړو د ځانګړو قوانینو تر سیوري لاندې ژوند پیل کړ، چې په دې قوانینو کې د مهاجرت/ کډوالۍ او په هغه سیمه کې د اوسېدو اړوند قوانینو هم شتون درلود.

خو سره له دې چې کډوالي ستونزمنه شوه، د یوې سیمې څخه بلې سیمې ته د خلکو انتقال ډېر ګران شو خو له دې سره سره بیا هم خلک مهاجرتونو/ کډوالیو ته اړ کېږي، چې دا خپل لاملونه او عوامل لري، دا لاملونه څه کېدلی شي؟ همدا راز دا کډوالي د کډوالو په اصلي ټاټوبي ډېرې اغېزې پرېږدي، دا اغېزې څه کېدلی شي؟ همدا راز هغه هېوادونه چې کډوال هلته هستوګنه غوره کوي، هغه هېوادونه هم د کډوالو له شتون څخه اغېزمن کېږي، دا اغېزې څه کېدلی شي؟ د دې ترڅنګ همدا کوربه هېوادونه د دې کډوالو د شتون څخه بېلابېلې ګټې پورته کوي، دا ګټې څه کېدلی شي؟ دا هم پټه نه ده چې پخپله کډوال هم د هجرتونو په نتیجه کې په بېلابېلو ډګرونو کې اغېزمن ثابتېږي، او پخپله هم اغېزمن کېږي، دا اغېزې څه کېدلی شي؟

^۱ د سلام پوهنتون رئیس، 0771694474، Misbah.abdulbaqi@gmail.com

په تېره نیمه پېړۍ کې د نړۍ په کچه افغانستان یو له هغو هېوادونو څخه پاتې شوی دی چې د زیاتو مهاجرتونو سره مخ شوي دي، په بېلابېلو وختونو کې یې زیات شمېر وګړي له هېواد څخه کډه کولو ته اړ شوي، او تر اوسه پورې دا لړۍ روانه ده، دا قضیه هر اړخیزې څېړنې ته اړتیا لري، ځکه دا د افغانانو لپاره یوه ملي او وطني مسأله ګرځېدلې ده، دا مشخص کول پکار دي چې دا په همدې کیفیت مثبته پدېده ده او که منفي؟ دا هم لیدل پکار دي چې د افغانستان څخه د کډوالۍ بنسټیز لاملونه څه دي؟ ځکه تر څو چې موږ د مسئلې رېښو ته و نه رسېږو، او رېښې یې له منځه یو نه سو د مسئلې علاج ممکن نه دی.

هغه کوم ګامونه دي چې نظام او ملت یې باید په مجموعي ډول پورته کړي چې په نتیجه کې یې د کډوالۍ منفي اغېزې را کمې کړي شو؟ دا هم لیدل پکار دي چې په کومو برخو کې د کډوالۍ څخه زموږ هېواد زیانمن کېږي، دا زیانونه څنګه کنټرول کولی شو؟ د دې تر څنګ دا هم یوه طبیعي خبره ده چې پخپله کډوال د کوربه هېوادونو د چاپېریال، کلتور او عنعناتو څخه اغېزمن کېږي، دا اغېزې څه کېدلی شي او څرنګه یې له منفي اړخونو څخه خپل کلتور او عنعنات ساتلی شو؟ په کډوالو باندې د نورو کلتورونو کومې مثبتې اغېزې دي چې هغه ته نور هم په خپله ټولنه کې رواج او وده ورکړو؟ دا او داسې نورې پوښتنې وې چې سلام پوهنتون یې دې ته اړ کړ چې د دې موضوع د هر اړخیزې څېړنې لپاره په ملي کچه یو کنفرانس ترتیب کړي او په ترڅ کې یې دا موضوع وڅېړي.

له همدې امله سلام پوهنتون د هېواد د لوړو زده کړو د محترم وزارت په مرسته او همغږۍ او د اسلامي امارت د مهاجرینو د چارو د محترم وزارت سره په تفاهم او همغږۍ د «بهرنیو هېوادونو ته د افغانانو کډوالي؛ عوامل، پایلې او حل لارې» تر عنوان لاندې یو ملي کنفرانس جوړولو ته تابیا ونیوله.

سلام پوهنتون د دې اړتیا له ډېرې مودې راهیسې احساسوله او د ملي کنفرانس اړوند کارونه له ډېر وخت څخه جریان درلود، د هېواد له زیاتو پوهنتونونو او تحقیقي ادارو څخه د لیکوالانو او څېړونکو زیات شمېر مقالې د کنفرانس ادارې ته را رسېدلې دي، د دې مقالو د تحکیم (ارزونې) پروسه او د بیا تصحیح پروسه هم جریان لري، خو په دې جریان کې داسې څه حوادث په ناڅاپي توګه رامنځته شول چې د دې کنفرانس د جوړولو اهمیت یې څو چنده نور هم زیات کړ، له دې حوادثو څخه تر ټولو مهمه مصیر ټاکونکې قضیه په زور او اجباري ډول د افغان کډوالو له پاکستان څخه شړل او ویستل ؤ، دې قضیې د دې ملي ستونزې د خپرلو اهمیت لا نور هم زیات کړ، د پاکستان له پلوه د افغان کډوالو په اجباري ډول شړلو کې دا لاندې درسونه په څرګند ډول په لاس راځي:

- دا موږ ته د نړۍ سره د اسلامي امارت د سیاسي او دیپلوماتیکو اړیکو اهمیت نور هم جوت کوي، ځکه که چېرته موږ په واقعي توګه فعالې سیاسي او دیپلوماتیکې اړیکې درلودې او په کار مو اچولی شوی د پاکستان حکومت په دې توګه د یو لوی او باتور ملت سپکاوی نه شو کولی.
- د پاکستان په څېر د سیمې نور هېوادونه هم زموږ پر ضد د کډوالو د اجباري را ستنولو ورته له دې څخه په ناوړه توګه استعمالولی شي له دې امله پکار دا دي چې مخکې له دې چې موږ د داسې حالت سره مخ شو د دې ستونزې د حل لپاره موږ پخپله ګامونه پورته کړو.
- په دې باندې هر څوک پوهېږي چې د افغان کډوالو بېرته په زور را شړل له هغه وخت څخه بیا پیل شول چې کله د پاکستان پوځ او استخباراتي ادارې په دې کې ناکامې شوی چې د وزیرستان د بې ځایه شوو خلکو په اړه د افغانستان په اسلامي امارت فشار وارد کړي، چې دا پخپله د پلټ سیاست یو مظهر دی، ستونزه په یو ځای کې او فشار په بل ځای کې واردېږي.

- له دې څخه دا هم ثابتېږي چې افغانستان بايد د دې هڅه وکړي چې د گاونډيو له لورې د فشار د واردولو هر ډول وسايل له منځه يوسي او دا تصور بايد پرېږدي چې د اړتيا په وخت کې به گاونډيان د ناوړه وسايلو څخه کار نه اخلي.
 - سره له دې چې د کډوالو په را شړلو او په اجباري توگه په راويستلو کې د پاکستان پوليسو او يو شمېر نورو عامو وگړو د ډېر ناروا او ناوړه تعامل مظاهره وکړه خو دا بايد د ملتونو ترمنځ د دښمنۍ لامل نه شي، ځکه چې دا هر عاقل درک کوي چې دا د نوموړي هېواد د پوځ او استخباراتي ادارو فيصله ده، دا ادارې د خپلو لنډ مهالو گټو لپاره د ملتونو ترمنځ د دښمنۍ د رامنځته کولو څخه هم ډډه نه کوي، خو عاقل ملتونه د خپلو چارو واگې د پوځ او استخباراتو په لاس کې نه ورکوي.
 - د سيمې د هېوادونو اړتيا ده چې بايد اړيکې د تاو تريخوالي لور ته يو نه سي ځکه يو بل ته اړتيا لري، له دې امله اسلامي امارت بايد د گاونډيو هېوادونو سره د اړيکو د چينلونو د فعال ساتلو نهايي هڅه وکړي، خو دا اړيکې بايد د استخباراتي او عسکري اړيکو پر ځای ملکي اړيکې وي او بايد چې د هېوادونو د خارجي وزارتونو په چوکاټ کې تامين شي.
 - اسلامي امارت بايد د يوې دقيقې پلان گذارۍ له مخې په پاکستان کې ميشتو هغو هېوادوالو ته د بېرته راتگ زمينه برابره کړي چې د هنر خاوندان دي، کسبه کاران دي او زياته سرمايه لري تر څو د هغوی په بېرته راتگ د هېواد اقتصادي حالت هم تقويه شي او په پاکستاني ادارو کې د دې ډول گامونو پورته کوونکي هم سرزنش شي.
 - دا بايد بيا په تکرار سره ووايو چې اسلامي امارت بايد د کډوالو قضيه په بنسټيز ډول د حل کولو هڅې وکړي، ځکه که اسلامي امارت دا ستونزه هواره نه کړي، افغانستان به همېش لپاره د يوې زوړندې تورې په توگه له دې لارې د تهديد سره مخ وي، خو دا ستونزه بايد داسې توگه هواره شي چې موږ د خپلو هېوادوالو حيثيت او رواني حالت هم ساتلی وي، او په داسې توگه مو را ستانه کړي وي چې هغه ټولې اسانتياوې ورته په هېواد کې دننه تر لاسه وي چې په نورو هېوادونو کې يې لټوي.
 - او د دې هوډ بايد وکړو چې په راتلونکې کې د بل هر داسې اقدام څخه پرېږو وکړو چې زموږ نور هېوادوال کډوالۍ ته مجبوروي.
- دا خو جوته ده چې که د پاکستان څخه ټول کډوال هم په اجباري توگه را وشړل شي بيا هم د افغانستان د کډوالۍ ستونزه په بشپړ ډول نه حل کېږي، دا ستونزه به پاتې وي ځکه افغانستان په نړۍ کې شا او خوا لس ميلونه وگړي کډوال لري، له دې امله دا ستونزه بايد تر هغه وخت پورې وڅېړل شي تر څو موږ په واقعي توگه د دې لپاره د حل يوه معقوله لاره پيدا کړو، خو د دې ډول موضوعاتو څېړل هغه وخت گټور ثابتېدلی شي چې دا په اړونده ډگرونو کې په هېواد کې د حاکم نظام په سياستونو او پاليسيو باندې اغېز پرېږدي، که داسې و نه شي نو دا ډول څېړنې به هم د نورو څېړنو په څېر د کتاب خونو د ښکلا لامل شي او بس، نور به هيڅ هم پرې مرتب نه شي، د الله تعالی نه دعا کوم چې موږ له هغه خلکو څخه وگرځوي چې په اړه يې وايي {الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ} [الزمر: 18].

د کنفرانس د مقالو په اړه معلومات

د کډوالو په اړه د کنفرانس اعلان د درنو څېړونکو او استاذانو له لورې ډېر په جدیت، رغبت او خوښۍ سره استقبال شو، د مقالو غوښتنه يې ښه استقبال کړه، د کنفرانس رهبري کميټې د مقالاتو لپاره تگلاره دا ټاکلې وه چې لومړی بايد د محرمو څېړونکو او ليکوالانو څخه وغوښتل شي چې د خپلې مقالې بنسټيز هدف د دوه سوو کلماتو په ترڅ کې مشخص کړي، او د کنفرانس ادارې ته يې راولېږي، د ليکوالانو له لورې رالېږل شوي دا اهداف د کنفرانس د علمي کميټې له پلوه وکتل شول،

کومو اهدافو چې د کنفرانس د محورونو سره اړخ نه لگاوه او يا په کې د کنفرانس د محورونو په اړه جدي موضوع نه وه مطرح شوی، د هغوی د لیکوالانو څخه معذرت وغوښتل شو، خو بیا هم گڼ شمېر غوره کړی شول، او په دې توگه د ډېرو محترمو لیکوالانو او څېړونکو له لورې گڼ شمېر مقالې ولیکل شوی، چې دا زموږ د علمي قشر په ژور احساس دلالت کوي، او دا څرگندوي چې د ملي ستونزو سره د دوی تړاو ډېر مضبوط دی، د تحکیم (ارزونې) د پروسې نه وروسته چې څه شا او خوا اته میاشتې یې ادامه درلوده، او زیات شمېر متخصصینو په کې ونډه درلوده، په لاندې تفصیل ۵۲ مقالې په کنفرانس کې د وړاندې کېدو لپاره ومنل شوی، او د یو زیات شمېر مقالو د نه منل کېدو له امله درنو لیکوالانو، استاذانو او څېړونکو ته معذرت ولېږل شو، موږ پوهېږو چې دې ټولو درنو استاذانو زیات زحمت ویستلی وه، خو د هر کنفرانس خپل معیارونه وي، دا مقالې زموږ په معیار برابرې نه وې، او یا زموږ د کنفرانس د موخو او اهدافو سره برابرې نه وې، د دې معنی دا نه ده چې په دې مقالو کې زیار نه وه ایستل شوی، دا ټولې د قدر وړ مقالې وې.

هغه مقالې چې په کنفرانس کې د وړاندې کېدلو لپاره ومنل شوی، په دې کې د هیواد څخه بهر او دننه د ډېرو پوهنتونونو او ادارو استاذانو او څېړونکو برخه درلوده چې تفصیل یې په لاندې ډول دی:

لومړۍ: د هیواد څخه بهر درې مقالې

د پاکستان پنجاب پوهنتون ۱ مقاله

د انگلستان بولتون پوهنتون ۱ مقاله

د ایران د مجمع آموزش عالی گلستان ۱ مقاله

دویم: د افغانستان د علومو اکاډمۍ

۱. د افغانستان د علومو اکاډمۍ ۲ مقالې.

درېم: د افغانستان د دولتي پوهنتونو څخه ۳۰ مقالې

۱. د هرات پوهنتون ۵ مقالې

۲. د ننگرهار پوهنتون ۳ مقالې

۳. د کابل پوهنتون ۱ مقاله

۴. د کابل د تعلیم او تربیې پوهنتون ۴ مقالې

۵. د بادغیس پوهنتون ۱ مقاله

۶. د پروان پوهنتون ۲ مقالې

۷. د بامیانو پوهنتون ۲ مقالې

۸. البیروني پوهنتون ۲ مقاله

۹. د تخار پوهنتون ۱ مقاله

۱۰. د جوزجان پوهنتون ۱ مقاله

۱۱. د لغمان پوهنتون ۱ مقاله

۱۲. د سمنگان لوړو زده کړو مؤسسه ۲ مقاله

۱۳. د فراه د لوړو زده کړو مؤسسه ۱ مقاله

۱۴. د ارزگان د لوړو زده کړو مؤسسه ۱ مقاله

۱۵. د نیمروز د لوړو زده کړو مؤسسه ۳ مقالې

خلورم: د افغانستان د خصوصي پوهنتونونو څخه ۱۶ مقالې په لاندې تفصیل سره

1. سلام خصوصي پوهنتون کابل ۱۱ مقالې
2. سلام خصوصي پوهنتون کندز ۳ مقالې
3. غالب خصوصي پوهنتون هرات ۱ مقاله
4. رڼا خصوصي پوهنتون ۱ مقاله

په دې توگه ویلی شو چې په دې ملي کنفرانس کې د دولتي پوهنتونونو ونډه ستره ده، په ځانگړې توگه د هرات پوهنتون چې په دې کنفرانس کې د یاد پوهنتون پنځو تنو استاذانو مقالې لیکلي دي، همدا راز د سلام پوهنتون کابل د استاذانو او څېړونکو ونډه هم غښتلې ده چې په ۱۴ مقالو په دې کنفرانس کې گډون کوي، د ټولو لپاره د الله تعالی څخه د توفیق غوښتنه کوم.

د کنفرانس محورونه او بنسټیز موضوعات

کوم موضوعات چې په دې ملي کنفرانس کې د څېړنو لپاره وړاندې شوي دي، د څو محورونو په ضمن کې یې لنډیز په لاندې ډول وړاندې کولی شو، چې په دې هر محور کې به د هېواد په دننه او د هېواد څخه بهر لیکوالان او څېړونکي خپلې علمي څېړنې او مقالې وړاندې کوي، او د دې ټولو مقالو څخه په استفادې سره به یوه پالیسي پېپر لیکل کېږي چې د اړوندو جهتونو سره به شریکېږي تر څو یې د تطبیق او عملي کولو لپاره زمینه برابره شي.

لومړی محور: هجرت او معاصره کېدوالی؛ مفهوم، مشترکات او توپيرونه

دا موضوع یوه اړینه او ضروري موضوع ده ځکه چې کله موږ د مهاجرت کلمه استفاده کوو له دې څخه هغه مفاهیم په ذهن کې مستحضر کېږي چې زموږ په دین، دیني تاریخ او دیني نصوصو او دیني میراث کې د هجرت د کلمې سره تړلي دي، دا لیدل پکار دي چې معاصره کېدوالی په کومو ځانگړتیاو کې د هجرت سره یو شاته والی لري، او کوم هغه ځانگړتیاوې دي چې هلته دا یو د بل سره جدا کېږي، په دې اړه به څېړونکي خپلې څېړنې وړاندې کوي چې دا موضوعات په کې په تفصیل سره وڅېړل شي.

دویم محور: د مسلمان لپاره په غیر اسلامي نړۍ کې اوسېدل او میشته کېدل

دا خو یو څرگند حقیقت دی چې کله انسانان کېدوالی ته اړ کېږي او یا کېدوالی ته زړه ښه کوي نو یو شمېر خلک داسې هېوادونو ته کډه کوي چې هغه غیر مسلمان هېوادونه دي، دې هېوادونو ته هجرت کول، هلته میشته کېدل او د هغو هېوادونو تابعیت اخیستل د یو مسلمان لپاره روا دي او که نه؟ په دې اړه د علماو نظریات متفاوت دي، یو شمېر متشدد خلک شتون لري چې دا ډول کېدوالی په مطلق ډول ناروا گڼي او هغه نصوصو پرې تطبیقوي چې د پیغمبر علیه السلام په وخت کې د مکې د فتحې څخه دمخه په مسلمانانو باندې هجرت فرض گرځوي، او مسلمان ته په غیر مسلمانو ټولنو کې د ژوند کولو جواز نه ورکوي، چې د هجرت د فرضیت دا حکم بیا وروسته د رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې حدیث منسوخ شو چې په کې فرمایي «لا هجرة بعد الفتح» د مکې د فتحې څخه وروسته د هجرت د فرضیت دا حکم نه دی پاتې، یو شمېر نور یې بې له کوم قید او شرط څخه جایز گڼي، خو یو شمېر نور معتدل علماء دا ډول کېدوالی د ضرورت د احکامو څخه شمېري، او نظر یې دا دی چې د شرطونو په نظر کې نیولو سره د شرعي گټې او تاوان (مصلحت او مفسدې) په نظر کې نیولو سره د کېدوالی حکم د یو شخص څخه بل شخص ته او د یو حالت څخه بل حالت ته متفاوت کېدلی شي، دا قضیه به هم یو شمېر محترم لیکوالان د خپلو څېړنو موضوع گرځوي او خپلې تفصیلي څېړنې به په دې کنفرانس کې وړاندې کوي.

دربم محور: د افغانستان څخه هجرت او کډوالی یوه تاریخي پدېده

د نړۍ د نورو هېوادونو په څېر دا سیمه چې اوس د افغانستان په نوم پېژندل کېږي له پخوا څخه د هجرتونو سره بلدتیا لري، له دې سیمو څخه بې شمېره علماو هجرت کړی دي، دا علماو موږ په دوو ډولو ویشلی شو:

أ- د حدیثو، فقهې او نورو شرعي علومو علماو چې له دې سیمې څخه یې هجرت کړی دی، له دې سیمې څخه د اسلامي نړۍ نورو سیمو ته تللي دي، هلته هستوګنه غوره کړی، د شخصیتونو، انسایو او بلدانو اړوند هر یو کتاب چې را واخلي او د پخوانیو وختونو د مشهورو ښارونو او سیمو (لکه طالقان، بست، غزني، هراة، بغلان، بدخشان، فاریاب او داسې نورو) لاندې وګورئ بې شمېره محدثین، د رجالو علماو، د جرح او تعدیل امامان، فقهاء، د اصول فقهې علماو او د بېلابېلو علومو د متخصصینو نومونه به وګورئ، خو دا ټول بیا نورو سیمو ته تللي دي، هجرت یې کړی دی، او هلته یې هستوګنه غوره کړی ده، د دوی په اړه به زموږ لیکوالان او څېړونکي خپلې څېړنې وړاندې کوي، چې په ضمن کې یې باید دا هم وڅېړل شي چې هغه کوم لاملونه و چې دوی یې د دې سیمو څخه د نورو سیمو په لور هجرت ته اړ کړي و، له دې څخه به دا هم څرګنده شي چې دې سیمو اسلامي نړۍ ته څومره لوی شخصیتونه وړاندې کړي دي، او دا به هم را په گوته شي چې هغه کوم لاملونه و چې له امله یې موږ د دې شخصیتونو د علم څخه محروم پاتې شوي یو، دوی ته مو په هغه وخت کې ولی د دې فرصت برابر نه کړی شو چې د خپلو علومو څخه د دې سیمې خلک برخمن کړي شي، سره له دې چې دوی دې سیمو ته دومره وفادار و چې تر آخره پورې یې دې سیمو ته په انتساب باندې افتخار کاوه، او د انسایو او جرح او تعدیل او تراجمو په کتابونو کې همدې سیمو ته په انتساب شهرت لري، دا به د دې زمینه هم برابره کړي چې په راتلونکې کې یو شمېر څېړونکي د دې علماو په اړه نور ژورې څېړنې هم وکړي.

ب- له دې سیمو څخه یو شمېر هغو علماو هم هجرت کړی، او له دې سیمو څخه کډه شوي دي چې د طبیعي علومو متخصصین، فیلسوفان، شاعران، لیکوالان او ادیبان ګڼل کېږي، په دوی کې ډېر مشهور نومونه شته دي، دوی ولی هجرت ته اړ شول، ولی په دې سیمه کې پاتې نه شول؟ نا سمې فتواګانې، فقر او فاقې د ژوند ستونزې دوی هجرت او کډوالۍ ته اړ کړل که نور لاملونه د دې سبب وګرځېدل په دې اړه هم باید محترم لیکوالان خپلې څېړنې وړاندې کړي، تر څو موږ په راتلونکې کې د هغه څه د تکرار څخه ځان وساتو چې پخوا د هېواد څخه د علماو د کډوالۍ او هجرت لامل ګرځېدلي دي.

څلورم محور: په نړۍ کې د افغان کډوالو اوسنی حالت

زموږ هېوادوال د نړۍ په بېلابېلو سیمو او هېوادونو کې د کډوال په توګه اوسېږي، د ګاونډیو هېوادونو څخه نیولی په لنډو او لیرو پرتو هېوادونو کې د افغانستان وګړي د کډوالو په توګه ژوند کوي چې په دې لړ کې دا لاندې هېوادونه او سیمې د یادولو وړ دي:

أ- په پاکستان کې افغان کډوال

ب- په ایران کې افغان ګډوال

ت- په منځنۍ آسیا کې افغان کډوال.

ث- په ترکیه کې افغان کډوال

ج- په امریکا او کاناډا کې افغان کډوال

ح- په اروپایي هېوادونو کې افغان کډوال

په دې هېوادونو او سیمو کې څومره افغانان ژوند کوي؟ دا کډوال په څه حالت کې ژوند کوي؟ دوی تر کومې کچې د بنسټیزو حقونو څخه برخمن دي؟ دا افغان کډوال چې په دې سیمو او هېوادونو کې ژوند کوي د څه ډول ستونزو سره لاس او

گريوان دي، زموږ د دې هېوادوالو پر وړاندې د كوربه هېوادونو سياستونه په څه ولاړ دي؟ زموږ كډوال هېوادوال څه فرصتونه لري؟ د دې هېوادوالو د ستونزو په حل كې د نړيوالو ادارو او ملگرو ملتونو رول څه دی؟ زموږ د مهاجرو هېوادوالو په وړاندې دا ادارې په واقعي توگه خپل مسؤوليتونه سرته رسوي؟ دا هغه قضيه دي چې زموږ محترم څېړونكي به د دې په اړه خپلې څېړنې وړاندې كوي، د دې په نتيجه كې به موږ ته دا را په گوته شي چې د نړۍ په كچه د كډوالو افغانانو حالت څه دی، دوى په انساني ظروفو كې ژوند كوي او كه د خپلو بنسټيزو حقونو څخه هم محروم دي؟ د دوى د ستونزو د هوارولو لپاره څه ممكن دي؟ نړيوالې ادارې بايد څه رول ولوبوي؟ د افغانستان اسلامي امارت په دې اړه څه مسؤوليت لري؟ او څه كولى شي؟ دا هغه پوښتنې دي چې څېړونكي او ليكوالان به يې په خپلو ليكنو او مقالو كې وڅېړي او په دې اړه به د يو څرگند انځور د وړاندې كولو هڅه به وكړي.

پنځم محور: په تېره نيمه پېړۍ كې د افغانانو د كډوالۍ لاملونه

په تيرو پنځوسو كلونو كې په بېلابېلو وختونو كې زيات شمېر افغانان له افغانستان څخه بهرنيو هېوادونو ته كډه شول، تر ټولو لوى شمېر افغانان هغه وخت كډوالۍ ته اړ شول چې په افغانستان كې كمونستانو كودتا وكړه او د افغانستان د متدين ملت د مقاومت سره مخ شول چې په پايله كې د هغه وخت نړۍ يو لوى ځواك شوروي اتحاد پر افغانستان نظامي يرغل وكړ، او همدا د افغانستان د ملت لپاره د كډوالۍ د ناوړين پيل وه، دويم ځل هغه وخت يو شمېر خلك كډوالۍ ته اړ شول چې د كمونستانو نظام د مجاهدينو په لاس سقوط وكړ، او د مجاهدينو ترمنځ خپل منځي شخړې پيل شوې، په دې وخت كې په لويو ښارونو كې زيات شمېر اوسېدونكي كډوال شول، بيا كله چې په افغانستان كې اسلامي امارت واگې په لاس كې واخيستې زيات شمېر خلك پاكستان او اروپايي هېوادونو ته كډوال شول.

بيا چې د امريكا او د هغې د متحدينو له لورې په افغانستان تېرى وشو او اسلامي امارت سقوط وكړ يو شمېر نور خلك له افغانستان څخه كډوال شول، بيا چې كله جمهوريت ړنگ شو او د چارو واگې د افغانستان اسلامي امارت په لاس كې واخيستې يو شمېر زيات افغان وگړي كډوال شول چې دا لړۍ لا تر اوسه پورې دوام لري.

دا مهاجرتونه په بېلابېلو وختونو كې بېلابېل لاملونه لري، همدا راز د يوې مجموعې څخه بلې مجموعې ته د كډوالۍ او مهاجرت لاملونه متفاوت دي چې په ټوله كې د دې مهاجرتونو او كډواليو لاملونه په لاندې ډول په لنډه توگه وړاندې كولى شو:

لومړى: د افغانانو د كډوالۍ سياسي لاملونه

په تېرو شا او خوا پنځو لسيزو كې چې د كډوالۍ څومره څپې زموږ په هېواد راغلي د هغوى تر شا په قوت سره سياسي لاملونه شتون لري، بلكې كه دا ووايو چې تر ټولو ستر لامل يې سياسي وه نو له حقيقت څخه په ډېره لرې نه وي، د دې سياسي لاملونو په ترڅ كې لاندې ټكو ته اشاره كولى شو:

أ- په افغانستان باندې د بهرنيو استعماري قوتونو تېرى، په تېرو پنځو لسيزو كې افغانستان دوه ځله اشغال شو، د تېرې پېړۍ په اتمه لسيزه كې د شوروي اتحاد له لورې اشغال شو چې په نتيجه كې يې د هجرت ډېر شديد څپه زموږ پر هېواد راغله، او د هېواد درېمه برخه وگړي د شورويانو او كمونستانو د وحشت په نتيجه كې كډوالۍ ته اړ شول، او بيا د دې پېړۍ په لومړيو دوو لسيزو كې د امريكا د اشغال لاندې پاتې شو چې په دې موده كې يو شمېر كډوال بېرته خپل هېواد ته را ستانه شول، خو يو شمېر نور بيا هجرت ته اړ كړى شول او هجرت يې وكړ، په دې توگه ويلي شو چې د هېواد اشغال زموږ په هېواد كې د كډوالۍ د بنسټيزو لاملونو څخه شمېرل كېږي.

ب- سياسي استبداد او د يوې ځانگړې ايډيالوژۍ په خلكو په زوره تپل د افغانستان څخه د خلكو د كډه كولو يو لوى لامل وه، هغه وخت چې په كال ۱۳۵۷ هـ ش كال كې كمونستانو كودتا وكړه، د كمونيزم د منلو لپاره په افغانستان كې هيڅوك هم

تیار نه وه، خو دوی هڅه وکړه چې د ټوپک په زور په خلکو خپله الحادي نظریه مسلطه کړي چې د دې په نتیجه کې د هېواد څخه زیات شمېر خلک کډه کولو ته اړ شول، همدا راز هر څوک چې د سیاسي استبداد له لارې هره نظریه په خلکو مسلط کول وغواړي د هغه نظریې سره مخالف خلک به په طبیعي توګه کډه کولو ته اړ کېږي.

ت- په یو حزبي حکومت او نظام اصرار د کډوالۍ یو بل مهم لامل دی، په تېرو ترڅو تجربو کې زموږ د هېواد څخه د کډوالۍ یو مهم لامل دا پاتې شوی چې سیاسي تنظیمونو په دې اصرار کړی چې د ځان څخه پرته بل څوک په حکومت او هېواد کې نه مني، لومړی پیل یې د کمونستانو له لورې وشو، او له هغه را وروسته په پرله پسې توګه دا تجربه کوو او دا زموږ د هېواد څخه د پوهانو او عامو خلکو د کډه کولو لامل ګرځېدلی او تر اوسه پورې ګرځي.

ث- د دې پر ځای چې حکومتونه د قانون پر بنسټ بدل شي د کودتا ګانو او زور له لارې د حکومتونو د بدلولو پرله پسې واقعات د دې لامل شوي چې زموږ د هېواد ډېر خلک د هېواد څخه کډه کولو ته اړ شي، ځکه هر حکومت چې په زور راځي هغه داسې تصور کوي چې هېواد مې په زور نیولی دی، او هر ډول مقاومت مې له منځه وړي، او هیڅوک هم د مقاومت توان نه لري، نو هر څه چې زه غواړم هغه به په کې پلي کېږي، او که څوک یې را څخه په زور اخیستلی شي نو دا ګز او دا میدان، او دا خبره د ډېرو خلکو لپاره د منلو وړ نه وي، نو په نتیجه کې دا د هغوی د هېواد څخه د کډه کولو لامل ګرځي، ځکه خلک د یو قانون لاندې ژوند کول غواړي، د چا د شخصي او فردي سلیقې غلامي ډېر خلک نه مني، دا ډېرو خلکو په تکرار سره تجربه کړه خو تر اوسه موږ ترې درس تر لاسه نه کړی شو.

ج- کورنۍ جګړې یو بل هغه لامل دی چې زموږ د هېواد څخه د خلکو د کډوالۍ لامل ګرځېدلی، په دې باندې زموږ د تیرو پنځوسو کلونو تاریخ شاهد دی.

ح- د تېرو پنځوسو کلونو په جریان کې په بېلابېلو وختونو کې په واقعي بڼه د یو مشروع او قانون مند حکومت نشتوالی یو د هغو لاملونو څخه وه چې زموږ ډېر خلک یې د هېواد څخه کډه کولو ته اړ کړي دي، یو قانون مند حکومت څلور ځانګړتیاوې لري:

1. لومړی ځانګړتیا: د اساسي قانون شتون چې دا په اسلام کې هم شتون لري، ځکه له دې څخه دا مراد دی چې هغه بنسټیز اصول وټاکل شي چې هېواد باید د هغه سره سم اداره شي، په دې کې څه منصوبي شیان دي او څه چې د مصلحت او مفسدې پورې تړاو ولري او یا د السياسة الشرعية سره تړاو ولري هغه برخې د هغه سیمې د خلکو اجتهاد ته شریعت پرې ایښي دي.
2. دویمه ځانګړتیا: د قوانینو او قانوني قواعدو تدرج، په دې معنی چې ټول قوانین باید یو پر بل باندې بنا وي، هېڅ لاندې قانون باید د بره قانون سره په مخالفت کې قرار و نه لري او دا هغه وخت ممکن دی چې لومړی اساسي قانون موجود وي چې دا ټول اداري او حقوقي چوکاټ مشخص کړي، نو بیا به نور قوانین د هماغه چوکاټ په دائره کې جوړېږي.
3. درېمه ځانګړتیا: دې قانون ته باید اداره او حکومت هم په هماغه کچه ژمن او تابع وي لکه څومره چې د ټولنې او هېواد عام وګړي ورته تابع وي، د حکومت مشروعیت همدې قانون ته د غاړې په ایښودو او نه ایښودو اندازه کېږي، په دې معنی چې هر څومره اداره او حکومت دې قانون ته ژمن او تابع وي په هماغه اندازه به یې خپل مشروعیت ساتلی وي، او په هره اندازه چې دا قانون تر پښو لاندې کوي په هماغه انداز به یې مشروعیت له لاسه ورکړی وي، او که دا قانون اصلاً شتون و نه لري نو هلته بیا د مشروعیت پوښتنه اصلاً مطرح نه ده.

4. خلورمه ځانگړتيا: د هېواد د اوسېدونکو د بنسټيزو فردي، ټولنيزو، اقتصادي او سياسي حقونو ساتنه، په هره کچه چې دا حقونه خوندي وي په هماغه اندازه يو حکومت مشروع گڼل کېږي، او هر څومره چې دا حقونه د پښو لاندې شي په هماغه اندازه به هغه حکومت غير مشروع گڼل کېږي.

خ- په هېواد کې د سياسي فعاليتونو ضعف، خلک د سياسي حقونو څخه محروم، ملت د هېواد په اړه د فيصلو څخه بې برخې کول، هر ډول فيصلې ملت ته د مراجعې پر ځای په فردي نظر او سليقې سرته رسول هم د دې لامل گرځېدلی چې سياسي بې ثباتي رامنځته کړي او خلک د افغانستان څخه کډه کولو ته اړ کړي.

دويم: د افغانانو د کډوالۍ امنيتي لاملونه

يو شمېر خلک د امنيتي ستونزو له امله د افغانستان څخه نورو هېوادونو ته کډوالۍ ته اړ شوي دي، او دا زموږ په تير پنځوس کلن تاريخ کې ډېر څرگند لامل دی، په دې لړ کې لاندې فرعي لاملونه په گوته کولی شو:

أ- د کمونستانو د کودتا نه وروسته داسې حالات رامنځته شول چې زيات شمېر خلک د زندانونو او وژنو د وېرې له امله هېواد څخه کډه کولو ته اړ شول، ځکه کمونستانو به په ټولنه کې له ځان څخه پرته بل هيڅوک نه شو تحمل کولی، څوک به يې د ملا په نوم، څوک به يې د تورې ارتجاع په نوم، څوک به يې د فيوډال په نوم او څوک به يې د اخواني په نوم نيول او د تعذيب لاندې به يې له منځه وړل، همدا راز دې لړۍ په نورو وختونو کې هم ادامه پيدا کړه، د امريکايانو د استعمار په وخت کې هم ډېر زيات خلک د زندان او تعذيب له وېرې کډه کولو ته اړ شول، همدا راز وروسته هم دا لړۍ دوامداره پاتې شوه، څوک په يو نوم او څوک په بل نوم نيول کېږي او د تعذيب لاندې اچول کېږي، دا ټول کارونه د ټولنې د امنيت د تامين تر نامه لاندې سرته رسېږي، چې دا په ټولنه کې ستره وېره خپروي او زيات شمېر خلک له همدې امله د هېواد څخه کډه کولو ته اړ کېږي.

ب- د تير پنځوس کلن تاريخ په جريان کې جنگونه او جگړې هغه څه دي چې زموږ زيات هېوادوال يې کډه کولو ته اړ کړل، په ځانگړې توگه هغه جنگونه چې د حکومتونو له لورې به په لاره اچول کېدل، دا جنگونه به د شديدو بمبارونو، بېلابېلو سيمو ته د عسکري قوو او چاپو تللو سره يو ځای وي، د دې په نتيجه کې به د وېرې يوه توره فضا خپره وه او خلک به يې کډوالۍ ته اړ کول.

ت- کورنۍ جگړې او تنظيمي جنگونه، په تېرو پنځو لسيزو کې افغانستان د زياتو کورنيو جگړو او تنظيمي جنگونو شاهد وه، چې د دې په نتيجه کې زموږ زيات شمېر هېوادوال له هېواد څخه کډه کولو ته اړ شول، په ځانگړې توگه له هغو ښارونو او سيمو څخه چې د دې کورنيو او تنظيمي جنگونو ډگرونه و.

درېم: د افغانستان څخه د کډوالۍ ټولنيز لاملونه

په افغانستان کې په تېرو پنځو لسيزو کې ډېر داسې ټولنيز لاملونو شتون درلود چې د هېواد څخه زموږ د يو شمېر هېوادوالو د کډه کولو لامل وگرځېدل، په دې لړ کې لاندې فرعي لاملونو ته اشاره کولی شو:

أ- تنظيمي اختلافات، زموږ زيات شمېر هېوادوال له دې امله کډوالۍ ته اړ شوي او اړ کېږي چې زموږ د ملت ټولنيزه رويه د اعتدال څخه وتلې ده، موږ هر يو په فرعي او په هغو اختلافي مسئلو کې چې شريعت په کې د اختلاف او د نظر د تعدد حق ورکوي، په داسې مسئلو کې هر حاکم نظام او هر مقتدر گوند په دې عقیده وي چې حق زما په انحصار کې دی، خلک به يا ما سره موافق وي او يا به په دې هېواد کې او زما د قلمرو لاندې سيمه کې د ژوند حق نه لري، دا هغه ټولنيزه رويه ده چې په تيرو پنځو لسيزو کې زموږ د ډېرو هېوادوالو د کډوالۍ لامل گرځېدلی ده او لا يې هم لامل گرځي، او که دا رويه سمه نه کړو نو په راتلونکې کې به هم همداسې د ستونزو د را ولاړېدو لامل گرځي.

ب- د نظامونو او حکومتونو له لورې خپل مخالفین خپل، بنديان کول او وژل هغه امنیتي ستونزې وی چې په تېرو پنځو لسیزو کې یې زموږ زیات هېوادوال خپلو کورونو پرېښودلو ته اړ کېږي دي، او لا هم دا لړۍ روانه ده.

ت- د قانون مند نظام نشتوالی، او یا په درست ډول د قانون نه پلي کېدل د هېواد څخه د کډوالۍ یو بل مهم لامل دی، ټولنه هغه وخت د ټولنیز امنیت احساس کوي، چې په یوې ټولنه کې یو درست او عادلانه قانون شتون ولري، بلکې یواځې د قانون شتون هم کفایت نه کوي بلکې دا قانون باید په سمه توګه په حاکم او رعیت دواړو باندې په سم ډول تطبیق شي، او په دې اړه د ټولنې شعار د رسول الله صلی الله علیه وسلم دا مبارک قول وي چې ویل به یې: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا»^۲ په هغه ذات مې قسم چې د محمد (صلی الله علیه وسلم) روح د هغه په قبضه کې دی که فاطمه د محمد (صلی الله علیه وسلم) لور هم غلا وکړي نو لاس به یې پرې کړم. خو په کومه ټولنه کې چې قانون شتون و نه لري، او یا هم که شتون ولري خو په سمه توګه پلي کېږي نه په داسې یوه ټولنه کې به څرنگه خلک د ټولنیز امنیت احساس وکړي، ځکه قانون د ټولنیز امنیت یوه بنسټیزه وسیله ده، که قانون نه وي او سلیقه حاکمه وي، او یا قانون وي خو هغه په سلیقوي ډول پلي کېږي، د هغه لپاره د قضا او پلټنې مستقل نظام شتون و نه لري هلته خلک مطمئن نه شي پاتې کېدلی او دا حالت هېوادوال دې ته اړ کوي چې له هېواد څخه کډه وکړي.

ث- د ټولنیزو حقونو څخه د خلکو محرومول، د تېرو پنځو لسیزو څخه تر اوسه پورې په پرله پسې توګه د حاکمو نظامونو او مسلطو تنظیمونو له لورې خلک د خپلو ټولنیزو حقونو څخه محرومېږي چې دا د هېواد څخه زموږ د ډېرو هېوادوالو د کډوالۍ لامل ګرځي، ځکه همدا حقوق دي چې انسان ته د انسان په توګه د ژوند کولو خوندي چاپېریال برابرېږي، او دا حقونه چې په کومه ټولنه کې خوندي نه وي هلته زیات شمېر خلک د ستونزو سره مخ کېږي. په دې حقونو کې شخصي ازادۍ لکه د یو انسان په توګه د هغه کرامت او عزت { وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ } [الإسراء: 70] یو ځای څخه بل ځای ته د سفر او تنقل حق، د امنیت حق چې څوک بې له قانوني جواز څخه نه څوک وهلی شي نه یې بندي کړی شي او نه پرې بدني تېری وکړی شي، د کور او مسکن امنیت لکه شریعت چې دې ته احترام ورکړی دی چې نه یې څوک د قضا د حکم څخه پرته تلاشي کړی شي او نه ورته څوک د کور د څښتن له اجازې پرته ور ننوځي، د پیغامونو او مراسلاتو سریت په دې معنی چې څوک د دې حق نه لري چې څوک د چا تلفوني مکالمې او نور پیغامونه واورې او ځانته دا حق ورکړي چې د قانون څخه پرته د خلکو پیغامونه تر څارنې لاندې ونیسي. د فکري ازادۍ څخه د خلکو محرومول، په دې کې د غیر مسلمانو اقلیتونو ته د عقېدې ازادۍ هم شامله ده په دې معنی چې څوک په زور د هغه له عقېدې څخه نه شی ګرځولی او نه یې په زور مسلمانولی شی، د تعلم او تعلیم حق په اسلام کې دا یو بنسټیز حق دی، دا یواځې حق نه بلکې په بعضې حالاتو کې د یو مسؤولیت او فرض حیثیت غوره کوي، له دې حق څخه شرعاً څوک هیڅ مسلمان نه شي محرومولی، د بېلابېلو لارو نه د خپل نظر د ښکاره کولو حق، هغه که په فردي ډول وي او که د رسنیو له لارې وي، په دې خو موږ ټول پوهېږو چې په یوې اسلامي ټولنه کې دا ټول حقونه د شریعت په چوکاټ کې سرته رسېږي، خو شرط یې دا دی چې دا چوکاټونه څوک د خپلې سلیقې پر بنسټ مشخص نه کړي. د تجمع او راټولېدو حق، په دې معنی چې شریعت د تجمع حق هغه که موقتاً تجمع وي او که دائمی تجمع وي، اجازه ورکوي، موقتاً تجمع لکه د جمعې د لمانځه لپاره راټولېدل، یا د رسول الله صلی الله علیه وسلم د عظمت څخه د دفاع په خاطر په یوه مظاهره او مجلس کې راټولېدل، مظاهره کول او یا هم د هغه مبارک سیرت اورېدل، او دائمی تجمع لکه د ښه کارونو لپاره یوه ټولنه او حزب جوړول او یا یوه جبهه رامنځته کول، دا ټول تجمعات په اسلامي شریعت کې د دې تجمعاتو د هدف پورې تړلي دي، که د تجمع هدف سم او د شریعت سره برابر وي نو تجمع جواز لري او که د شر د خپرولو لپاره وي او هدف یې د شریعت

^۲ - صحيح البخاري (5/ 151) د طوق النجاة د مطبعې چاپ.

سره په ټکر کې وي نو هغه نا سم بلل کېږي، دا په اسلامي ټولنه کې د وگړو حق دی، د دې حق څخه د خلکو محرومول د هېواد څخه د کډوالۍ لامل گرځېدلی او گرځي. همدا راز اقتصادي ازادۍ چې د تملک حق، د خپل ځان لپاره د کار، صنعت، حرفې د انتخاب ازادۍ، همدا راز د خلکو په ملکیت باندې د تېري څخه د خونديتوب حق دی چې دا ټول ټولنیز حقونه دي چې که په کومه ټولنه کې شتون و نه لري هغه ټولنه د خلکو د ژوند لپاره خوندي ټولنه نه بلل کېږي او په نتیجه کې ترې خلک کډه کولو ته اړ کېږي.

ج- په ځانگړې توگه د تعلیم د حق څخه د ټولنې د نیمایي برخې محرومول ډېر زیات خلک د هېواد پرېښودلو او کډوالۍ ته اړ کړي دي، هغه کورنۍ چې لورگانې لري هغوی په ډېر زیات شمېر کې گاونډیو هېوادونو ته کډه کړی.

څلورم: د هېوادوالو کډوالۍ اقتصادي او معیشتي لاملونه

په تېرو پنځو لسیزو کې ډېر زیات شمېر خلک زموږ له هېواد څخه د اقتصادي ستونزو له امله کډوالۍ ته اړ شوي دي، اقتصادي لاملونه په لنډ ډول په لاندې توگه په گوته کولی شو:

أ- فقر او غربت، زموږ زیات شمېر هېوادوال د زیات فقر او غربت سره مخ و او لا تر اوسه هم ورسره مخ دي، په تېرو وختونو کې زموږ یو شمېر هېوادوالو د غربت له امله خپل ماشومان خرڅ ته وړاندې کړي دي، تر دې چې په څه راپورونو کې داسې هم راغلي چې خلکو د مړو هډوکي خرڅ کړي دي تر څو یوه لقمه ږوډۍ د ځان لپاره پیدا کړي، د کمونستانو، او بیا د مجاهدینو او ورپسې د اسلامي امارت په لومړي دور کې خلک د ډېر سخت اقتصادي حالت سره مخ و چې دا د هېواد څخه د کډوالۍ یو لوی لامل وه، اوس هم یو شمېر خلک له هېواد څخه له همدې امله کډه کوي چې د فقر او غربت سره مخ دي او اقتصادي حالت یې ډېر خراب دی، او یو شمېر ځوانان په فردي توگه بهرنیو هېوادونو ته په سختو لارو سفر کوي تر څو خپله کورنۍ د بد اقتصادي حالت څخه وژغورلی شي.

ب- بې کاري او د کاري فرصتونو نشتوالی د کډوالۍ یو بل لامل دی، زموږ په هېواد کې له دې امله چې خصوصي سکتور هم د ستونزو سره مخ دی، په کافي اندازه کارخانې شتون نه لري، نور اقتصادي فرصتونه ډېر کم دي، بهرنیو شرکتونو ته د پانگونې فرصتونه ډېر کم دي، داسې قوانین نه لرو چې پانگونه تشویق او حمایت کړي، او په دولتي سکتور کې کاري فرصتونه ډېر محدود دي، هلته هم ځانگړو خلکو ته د کار فرصت ورکول کېږي، له دې امله په هېواد کې د بې کاري کچه پورته ځي او خلک او په ځانگړې توگه تحصیل کړي او مهارت درلودونکي ځوانان له هېواد څخه بهر ته کډه کوي او هېواد پرېږدي.

ت- د اقتصادي فرصتونو کموالی یو بل لامل دی چې خلک له هېواد څخه کډه وکړي، د داسې قانوني او سیاسي چاپېریال نه شتون چې د افغانستان خلکو ته تاجرانو او پانگه اچوونکو ته د اقتصادي پرمختگ فرصتونه برابر کړي، هېوادوال په ځانگړې توگه هغه خلک چې د دې اقتصادي فرصتونو په لټه کې دي له هېواد څخه بهر ته کډه کوي، تر اوسه پورې داسې سیاستونه د تحقیق پر بنسټ باندې نه دي ټاکل شوي چې د هېوادوالو لپاره ښه اقتصادي فرصتونه څنگه برابرېدلی شي چې دې د هېواد څخه د پانگې او پانگوالو تېښته زیاته کړي ده.

ث- په هېواد کې د مناسبو خدماتو کموالی هم یو د هغو لاملونو څخه دی چې په تېرو لسیزو کې یې خلک کډوالۍ ته اړ کړي دي، زموږ د تعلیم ادارو سویه ډېره ضعیفه ده، هغه خلک چې د خپلو اولادونو لپاره د ښه تعلیم په لټه کې دي هغوی د هېواد څخه بهر کډه کولو ته اړ کېږي، همدا راز په هېواد کې د تحصیلي بنسټونو سویه د سیمې د هېوادونو د تحصیلي بنسټونو د سويې سره هم نه ده برابره نو د ښه تحصیل لپاره خلک بهر ته کډه کوي، همدا راز صحي اسانتیاوې هم ډېرې کمې

او د نشت سره برابرې دي چې دا هم یو شمېر خلک د هېواد څخه بهر کډه کولو ته اړ کوي، همدا راز نورې ټولې اسانتیاوې او خدمتونه یو د هغو لاملونو څخه دي چې هېوادوال د هېواد څخه کډه کولو ته اړ کوي.

ج- طبیعي پېښې یو د هغو معیشتي لاملونو څخه دي چې زموږ یو شمېر هېوادوال یې کډوالۍ ته اړ کړي دي، د هېواد په بېلابېلو برخو کې د سېلابونو، زلزلو، وچکالیو له امله په تېرو پنځو لسيزو کې زموږ زیات شمېر هېوادوال له هېواد څخه کډوالۍ ته اړ شوي دي، په ځانګړې ډول هغه هېوادوال چې د ژوند ټول دارومدار یې په زراعت او مالدارۍ وه د اوږدو وچکالیو له امله کډوالۍ ته اړ شوي.

ح- د دې ترڅنګ د نړیوالې ټولنې غفلت او بې غوري یو د هغو بنسټیزو لاملونو څخه دی چې د ډېرو داسې لاملونو علاج یې کولی شو، او په دومره لویه کچه د کډوالۍ مخنیوی یې کولی شو، خو په هیڅ شکل یې د افغانستان د اوسېدونکو لاس نیوی نه دی کړی، دې هم د کډوالۍ د کچې په لوړوالي کې رول لرلی دی.

پنځم لامل: په نورو هېوادونو کې د اوسېدو جذابیت

زموږ یو شمېر هېوادوالو له دې امله له هېواد څخه کډه کړې چې په نورو هېوادونو کې په ځانګړې توګه په پرمختللي هېوادونو کې ژوند ورته ځانګړی جذابیت لري، یا دوی داسې تصور کوي چې هلته به ژوند ډېر ښه وي، په هغه ټولنو کې قانون مندي، د ژوند اسانتیاوې، د ژوند په بېلابېلو اړخونو کې فرصتونه، د تحصیل زمینه او داسې نور هغه څه دي چې څه خلک کډوالۍ ته هڅوي.

د دې ټولو لاملونو خپرل ځکه اړین دي چې دا موږ ته د دې فرصت برابرې چې د کډوالۍ د ستونزې رېښو ته ورسېږو، او ستونزه له رېښو څخه معالجه کړو. له همدې امله دا یو ډېر مهم او بنسټیز محور دی چې زموږ ګڼ شمېر لیکوالان او څېړونکي به په همدې اړه خپلې لیکنې په کنفرانس کې وړاندې کړي.

شپږم محور: په هېواد باندې د کډوالۍ اغېزې

په مخکې محورو کې چې کومو لاملونو ته اشاره وشوه د هغې تر څنګ باید هغه مثبتې او منفي اغېزې هم وڅېړل شي چې په هېواد او افغاني ټولنه باندې د افغانانو د کډوالۍ او به بهرنیو هېوادونو کې د افغانانو د اوسېدو په نتیجه کې مرتبېږي، دا اغېزې به یو شمېر محققین او لیکوالان د خپلو مقالو موضوع ګرځوي او په دې اړه به لیکنې کوي، دا اغېزې موږ په لاندې توګه په ګوته کولی شو:

لومړی: اقتصادي اغېزې

بهرنیو هېوادونو ته د افغانانو د کډوالۍ او په بهر کې د پاتې کېدو له امله په هېواد باندې ډېرې مثبتې او منفي اقتصادي اغېزې پرېځي، چې ډېرې مهمې یې په لاندې ډول دي، خو دا باید په نظر کې ونیسو چې منفي اغېزې یې د مثبتو اغېزو څخه زیاتې دي:

لومړی: بشري قوه ضعیفه کېږي او مسلکي او عقلي بشري قوه له هېواد څخه فراري کېږي: هر هېواد په اقتصادي توګه داسې بشري قوې ته اړتیا لري چې د ټولنې د اړتیا وړ خدمات وړاندې کړي شي چې د هېوادوالو د کډوالۍ له امله دا قوه د ضعف سره مخ کېږي، او په ډېرو سکتورونو کې خو کله کله حالت دې ته رسېږي چې د هغه سکتور څخه د خلکو او ټولنې اعتماد پورته کېږي، د کډوالۍ په نتیجه کې ډاکټران، د پوهنتونونو استاذان، انجینران، د ادارې متخصصین او بېلابېلو خدماتي او تخصصي سکتورونو کې خدمت کوونکي افراد له افغانستان څخه بهر ته ځي، چې دا تشه ډکول ډېر ګران کار دی. دویم: د کورنیو عوایدو لږوالی: ډېر هغه خلک چې بهر ته کډوال کېږي زیات بډای خلک دي چې که په هېواد کې پاتې وی نو موجودیت به یې د کورنیو عوایدو د لوړوالي لامل ګرځېدلی وی.

درېم: د بازار او سوداګرۍ ضعیف کېدل: دا خو څرګنده خبره ده چې د هېواد اقتصاد په عرضه او تقاضا ولاړ دی، او تقاضا هغه وخت لوړه وي چې مصرف کوونکي زیات وي، خو کله چې د هېواد وګړي له هېواد څخه بهر ته کډوال کېږي په ټولنه کې تقاضا کمزورې کېږي، چې دا بیا په تولیدونکو، بزرګانو او سوداګرو په فعالیت منفي اغېز کوي او له دې سره اقتصاد کمزوری کېږي.

څلورم: د پانګې تېښتېدل: دا خو څرګنده خبره ده چې د کډوالۍ سره د کډوالو پانګه هم بهرنیو هېوادونو ته منتقل کېږي او په دې توګه د هېواد څخه پانګه تېښتي، او د پانګې د کموالي له امله په هېواد کې اقتصادي پروژې په لاره اچول ګران وي، د هېواد څخه ډېرې زیاتې کورنۍ د ډېرو زیاتو پانګو سره بهرنیو هېوادونو ته کډوال شول، که موږ یواځې د یو افغان پانګوال هغې پانګې ته وګورو چې په عربي اماراتو کې کړې ده نو دا خبره به ډېر څرګند ډول واضحه شي، که همدا پانګه په افغانستان کې پاتې وي شاید ډېرې ملي پروژې پرې پرمخ وړل شوی وي.

پنځم: په بېلابېلو تولیدي او اقتصادي سکتورونو د کډوالۍ ناوړه اغېزې: د کډوالۍ له امله د کار بازار ته ډېر زیات زیانونو رسېږي او ډېر زیات سکتورونه د کډوالۍ له امله متضرر کېږي، لکه د زراعت، صنعت او خدماتو سکتورونه، او دا ځکه چې په دې سکتورونو کې کار کوونکي کډوال کېږي او د هغوی د ځای د ډکولو لپاره څوک نه وي.

شپږم: یوه لویه ګټه چې د کډوالۍ څخه هېواد ته رسېدلی شي هغه هېواد ته د بهرنیو اسعارو انتقال دی، خو دا غالباً هغه وخت صورت نیسي چې نیمایي کورنۍ په هېواد کې وي او څه وګړي یې بهر وي، په دې صورت کې په هېواد کې د خپلو کورنیو غړو ته پیسې رالېږي چې دا د هېواد د اقتصاد په رشد کې مهم رول لوبوي، د نړیوال بانک د ۲۰۲۱م کال د راپور سره د هغه مبلغ اندازه چې له بهر څخه هېواد ته را استول شوي و (۵۰۰) میلیون وه چې دا د هېواد د ټول (GDP) ۴٪ فیصده کېږي.

دویم: ټولنیزې پایلې:

د کډوالیو له امله زموږ هېواد د ډېرو ناوړه ټولنیزو پایلو سره مخ کېږي، څه پایلې شاید مثبتې هم وي، لکه نوې تجربې لاس ته راوړل او نوي ښه ټولنیز عادتونه خپلول، نوې ژبې یادول، د نوو فرهنگونو سره آشنا کېدل، مسلکي اړیکې جوړول، د تعلیم او تحصیل ارزښت ته پاملرنه زیاتېدل، د ښه تعلیم او تحصیل زمينې برابرېدل، د نورو ټولنو څخه د منظم ژوند لارې چارې یادول، د ټولنیز عدالت، قانون مندی او مسؤلیت پذیری تجربې تر لاسه کول، د خپل چاپېریال د پاک ساتلو فرهنگ یادول او داسې نور خو منفي پایلې یې زیاتې دي چې دلته موږ زیات په منفي پایلو ترکیز کوو:

لومړی: د کورنیو جوړښت ته زیان رسېدل: کله چې د کډوالۍ په نتیجه کې کورنۍ نیمه شي، څه وګړي یې کډوال او څه یې په هېواد کې پاتې شي دا ډېرې ټولنیزې ستونزې او بدې پایلې رامنځته کوي، په ځانګړې توګه چې کله نارینه کډوال شي او ښځه او ماشومان یې په هېواد کې پاتې شي، د دې په نتیجه کې عاطفي تشه رامنځته کېږي، د ماشومانو تعلیم او تربیه اغېزمنه کېږي، او کورنۍ په ټولنیزه توګه د ژوند ثبات او استقرار له لاسه ورکوي.

دویم: کډوالي ټولنیز جوړښت او پیوستون له منځه وړي: د کډوالۍ په نتیجه کې غالباً هغه خلک چې کډوال کېږي په خپل هېواد کې د خپل کلي او ولس څخه منقطع کېږي، خپل کلیوال، ګاونډیان او د خپل ولس د خلکو سره اړیکې نه شي پاللی او په نتیجه کې دا اړیکې له منځه ځي او په دې توګه ټولنیز پیوستون کمزوری کېږي.

درېم: د مورنیو ژبو زیانمن کېدل: هغه هېوادوال چې په بهرنیو هېوادونو کې کډوال دي هغوی پخپله او د هغوی اولادونه خپلې مورنۍ ژبې له لاسه ورکوي، په ځانګړې توګه هغه وخت چې د کور مشران دې ته زیات اهمیت ورکوي چې ماشومان او اولادونه یې په کوربه ټولنو کې په بشپړ ډول ادغام شي چې څوک ورته د کډوال خطاب و نه کړي او د کډوال په سترګه ورته و نه ګوري، موږ او تاسې ولیدل چې په دې لنډ پاکستان کې څومره افغان ماشومان په مورنیو ژبو تکلم نه شي کولی، په

انگلستان کې یو افغان کډوال را ته له دې شکایت کاوه چې هلته د کډوالو اولادونه په خپلو منځونو کې په انگلیسي خبرې کوي او د کورنیو له پلوه د هڅو سره سره په خپلو منځونو کې په مورنیو ژبو سره تفاهم نه کوي.

خلورم: د ارزښتونو ټکر او کلتوري اغېزې: ډېر ځله کډوال د بهرنیو ټولنو کلتورونه، دودونه او د ژوند د طریقو څخه دومره اغېزمن کېږي چې هغه یې د فکري تکوین برخه ګرځي، او دا ټول بیا د افغاني ټولنې له دود، دستور او کلتور سره په ټکر کې واقع وي، دا ټکر کله د کورنۍ په دننه کې هم رامنځته کېږي او کله کله د ټولنې په کچه رامنځته کېږي چې په دواړو صورتونو کې یا د کورنۍ په کچه او یا هم د ټولنې په کچه د ګډوډیو لامل ګرځي.

پنځم: د دیني او ملي هویت زیانمن کېدل: هغه خلک چې په کډوالۍ کې ژوند کوي دوی او د دوی راتلونکي نسلونه په ډېره مشکله خپل دیني او ملي هویت ساتلی شي، په ځانګړې توګه په هغو ټولنو کې چېرته چې دین په ژوند کې مرکزي حیثیت نه لري، او یا یې وګړي غیر مسلمانان دي، کله چې دا کډوال د ډېر وخت لپاره په دې هېوادونو کې ژوند وکړي یا خو به خپل دیني هویت په بشپړ ډول له لاسه ورکوي او یا به دا هویت ډېر زیات کمزوری کېږي. همدا راز ملي هویت هم د څه ارزښتونو او د ملي ګټو او افتخاراتو څخه عبارت دی، څوک چې د زیات وخت لپاره د کډوال په توګه په بهر کې پاتې شي هغه بیا د ملي هویت سره هغه محکم تړاو نه محسوسوي چې مخکې به یې محسوسوه، ځکه هغه ته نه د ملي هویت، ارزښتونو او افتخاراتو په اړه نه په مکتب او مدرسه که څه ویل کېږي، نه ورته په کوڅه او بازار کې د دې توصیه او تذکیر کېږي، او په دې توګه دا ډېر تضعیف کېږي او یا له منځه ځي. د دیني او ملي هویت دا زیانمنېدل به په دویم او درېم نسل کې ډېر زیات محسوس وي، د کډوالو دویم او درېم نسل خپل ملي او دیني هویت تر ډېره حده له لاسه ورکوي، دا ډول خلک که بېرته کله خپل هېواد ته را ستانه شي په دې ټولنه کې به د هغوی ادغام یوه لویه ستونزه وي.

شپږم: د ښځو د رول بدلون: هغه ټولنې چې افغانان په کې د کډوالو په توګه ژوند کوي هلته په ټولنه او کورنۍ کې د ښځو رول د هغه سره متفاوت دی چې زموږ په ټولنه کې دی، ډېر ځله ښځه د کور مشري پر غاړه اخلي، دا ډول خلک چې د ښځو هغه ډول رول تجربه کړي زموږ په ټولنه کې د هغوی بیا ادغام یو ستونزمن کار ګرځي.

اووم: رواني ستونزې: کډوالي ډېر وخت د شدیدو رواني ستونزو لامل ګرځي په ځانګړې توګه کله چې کوربه هېواد داسې وي چې هلته د کډوالو سره تبعیضي چلند کېږي لکه ایران او په دې وروستیو کلونو کې پاکستان، اروا پوهان وايي چې زیات دا ډول کډوال د (PTSD) (Post-Traumatic Stress Disorder) د تېراومي وروسته د استرس نا انډولي څخه ګرېږي چې دا د جنگ او جګړو لامل ګرځي، همدا راز هغه ماشومان چې پلار یا مور یې کډوال وي هغوی د عاطفي پاملرنې څخه بې برخې پاتې کېږي.

کډوالي ډېرې زیاتې ټولنیزې اغېزې لري چې دا څه مو د نمونې په توګه ذکر کړی، تفصیلي پایلې به یې د محققینو او لیکوالانو په څېړنو کې يادې شي.

خلورم: سیاسي اغېزې

کډوالي او په بهر کې په لوی شمېر کې د افغان کډوالو شتون د افغانستان په سیاست ډېرې ژورې اغېزې پرېږدي، دا اغېزې هم څه مثبتې او څه منفي دي، خو موږ دلته یوازې د منفي اغېزو یادونه ځکه کوو چې دا اغېزې یې غالبې او خطرناکې دي، دا اغېزې په ډېر لنډ ډول په لاندې توګه دي:

لومړی: په بهرنیو هېوادونو کې د موجودو کډوالو او یا د هغو وګړو له لارې د افغانستان د حکومت په بنسټیزو سیاسي تصمیمونو باندې د اغېزو د درلودلو هڅه چې کورنۍ یې په بهرنیو هېوادونو کې ژوند کوي.

دویم: د هغو سیاسي فعالیتونو له لارې د نظام د کمزوري کولو هڅې چې په بهر کې موجود افغان کډوال یې په لاره اچوي، چې په دې کې د جبهو، اتحادیو، احزابو او داسې نورو تجمعاتو تشکیلول، د نظام ضد رسنیز فعالیتونه، غونډې او کنفرانسونه سرته رسول، د بهرنیو هېوادونو د حکومتی چارواکو سره لیدنې کتنې او داسې نور شامل دي.

درېم: په بهرنیو هېوادونو کې د موجودو افغان کډوالو له پلوه د بېلابېلو فعالیتونو له لارې د نړۍ د هېوادونو سره د اسلامي امارت اړیکې عادي کېدو ته نه پرېښودل او د نړۍ له پلوه د نظام په رسمیت پېژندنه کې خنډونه رامنځته کول.

خلورم: د کډوالو د اجباري را ستونولو له لارې په هېواد کې بې ثباتي رامنځته کول، او نظام بې کفایتته معرفي کول، ځکه کله چې خلک په داسې حالت کې هېواد ته راځي چې واقعي ترتیبات ورته نه وي نیول شوي نو دا را ستندېدل د گډوډیو سره یو ځای وي، او دا گډوډي یو شمېر هېوادونه د دې لپاره رامنځته کول غواړي چې نظام ناکام او بې کفایتته معرفي کړي او فشار پرې زیات کړي.

پنځم: امنیتي پایلې او اغېزې

په بهرنیو هېوادونو کې د افغان کډوالو شتون ډېرې امنیتي پایلې د ځان سره لري چې څه یې ډېرې خطرناکې دي، له دې پایلو څخه دې لاندو پایلو ته دلته اشاره کول غواړم:

لومړۍ: په بهرنیو هېوادونو کې موجود یو شمېر کډوال د نظام پر ضد د نظامي فعالیتونو لپاره ډلې او جنګي گروپونه رامنځته کولی شي.

دویم: په بهرنیو هېوادونو کې د کډوالو تجمعات او کمپونه د نظام د مخالفو نظامي ډلو لپاره د جلب او جذب مراکز گرځي. درېم: په بهر کې موجود ګڼ شمېر کډوال د نظام د مخالفو نظامي ډلو لپاره د وسایلو او وسلو او تجهیزاتو د برابرولو وسیله گرځي.

خلورم: په بهر کې موجود یو شمېر کډوال د دې هڅه کوي چې هېوادونه د دې نظامي ډلو او جنګي گروپونو سره همکارۍ او مرستې ته وهڅوي.

پنځم: په بهر کې موجودو کډوالو څخه بهرني استخبارات د خپلو هېوادونو لپاره مزدوران او جاسوسان استخداموي چې د اړتیا په وخت کې یې د خپلو موخو لپاره په کار واچوي.

شپږم: د اجباري را ستونونکو په قطار کې داسې خلک هېواد ته را لېږل چې د هغوی جاسوسان او مزدوران وي چې د اړتیا په وخت کې ترې ګټه پورته کړی شي.

د دې محور خپرل ځکه ډېر اړین دي چې د دې په نتیجه کې به موږ دې نتیجې ته ورسېږو چې د کډوالۍ د ستونزې حل کول څومره اړین او ضروري دي، که دا ستونزه هواره نه کړی شي او کډوال په خپل حال په بهرنیو هېوادونو کې پاتې شي نو همېشه د هېواد لپاره د ډېرو ستونزو مصدر ګرځېدلی شي، زموږ په کنفرانس کې به ډېر لیکوالان او څېړونکي په همدې اړه خپلې مقالې کنفرانس ته وړاندې کړي څه کول پکار دي؟

زموږ ټول لیکوالان او څېړونکي به په خپلو مقالو کې د دې یادونه په طبیعي توګه کوي چې د افغانستان ملت او حکومت ته څه کول پکار دي؟ کله چې موږ کډوالي د افغانستان لپاره د ستونزې په توګه تشخیص کړو، او په دې اتفاق ولرو چې دا یوه جدي ستونزه ده چې زموږ هېواد ورسره مخ دی، نو اوس سوال دا را ولاړېږي چې څه کول پکار دي؟ د دې سوال ته ځواب د لټولو په لړ کې به زموږ څېړونکي او لیکوالان لاندې ټکو ته جدي پاملرنه وکړي:

لومړۍ: موږ باید د ملت او نظام په توګه په دې قانع شو چې کډوالي د افغانستان یوه لویه ستونزه ده او دا باید حل کړی شي، د دې د حل کولو لپاره په جدیت سره ګامونه پورته کړی شي.

دویم: د دې ستونزې د حل لپاره باید یوه جامع او هر اړخیزه استراتیژي وټاکل شي چې له مخې یې د ټولو اړوندو اړخونو مسؤولیتونه مشخص وي او تطبیقي پلان گذاري هم ورسره شوي وي.

درېم: د کډوالو په اړه باید د اړوندو هېوادونو سره جدي تفاهم شتون ولري، په دې لړ کې باید د دیپلوماسۍ څخه کار واخیستل شي، تر څو دې مسئلې ته حل پیدا کړو، او خپله خوږه گوته د نورو له تیرې څخه را وباسو.

څلورم: جذري حل د دې غوښتنه کوي چې موږ هغه ټول لاملونه له منځه یوسو چې د افغانستان څخه د خلکو د کډوالۍ لامل ګرځي، همدا راز داسې ګامونه باید پورته کړو چې په نورو هېوادونو کې د افغانانو لپاره موجود جذابیت راکم کړو. که دا کار مو وکړ موږ به په مستقل ډول دې ستونزې ته د پای ټکې ایښی وي. زموږ ټول څېړونکي او لیکوالان د حل لارو په توګه په دې لاندې ټکو ټینګار کوي:

- په اوسنیو شرایطو او حالاتو کې کډوالی د افغانستان لپاره یوه ستونزه ده چې باید حل شي سره له دې چې څه مثبت اړخونه هم ولري.
- او دا ځکه ستونزه ده چې د ژوند په بېلابېلو اړخونو کې د افغانستان لپاره ناوړه پایلې لري دا که په سیاسي ډګر کې وي او که په اقتصادي، امنیتي او ټولنیزو ډګرونو کې.
- کډوالی یوه داسې پدیده ده چې ډېر زیات لاملونه لري، څه لاملونه یې هغه دي چې زموږ په هېواد کې موجود دي او خلک کډوالۍ او هېواد پرېښودو ته هڅوي، او څه هغه مثبت نقاط دي چې په نورو هېوادونو کې شتون لري او خلک ځان ته را جذبوي او له افغانستان څخه یې کډه کولو ته هڅوي.
- د دې ستونزې بنسټیز حل په دې کې دی چې موږ دا دواړه ډوله لاملونه له منځه یوسو او د ملت سازۍ په لور خپل ملت سوق کړو.
- د هېواد څخه کډوالۍ ته هڅوونکي لاملونه په دې توګه حل کړو چې هغه له منځه یوسو، او په نورو هېوادونو کې د کډوالو جذبوونکي لاملونه په دې توګه له منځه یوسو چې هغه جاذبه لرونکي عوامل دلته په خپل هېواد کې رامنځته کړو، بیا به دا شیان خلک هلته نه جذبوي او خلک به په خپل هېواد کې پاتې کېږي.
- او دا حل یو ملي تصمیم او یوې قوي سیاسي ارادې ته اړتیا لري، دا یواځې د یو وزارت او یا د یوې ادارې له توان څخه پورته کار دی، له همدې امله دا یوې بشپړې ملي استراتیژۍ ته اړتیا لري چې باید جدي کار پرې وشي.

وسبحانک اللهم وبحمدک نشهد أن لا إله إلا أنت نستغفرک و نتوب إليك.